

แนวคิดหลังการพัฒนา: เส้นทางการพัฒนาในยุคหลังการพัฒนา *

Post Development Thinking: Path of Development in the Post Development Era

บงกชมาศ เอกเอี่ยม

Bongkochmas Ek-lem

วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

School of Administrative Studies, Maejo University, Chiang Mai, Thailand

Email: bkmas@mju.ac.th

บทคัดย่อ

การพัฒนาเป็นมโนทัศน์ที่ผูกพันกับค่านิยม จึงทำให้เกิดแนวคิดที่แตกต่างหลากหลายในการอธิบายแนวทางการพัฒนา สำหรับบทความวิชาการมุ่งเสนอแนวคิดหลังการพัฒนาซึ่งต่อต้านการพัฒนาและแนวทางการพัฒนาของทฤษฎีภาวะทันสมัยที่มุ่งไปสู่ความทันสมัยตามแบบประเทศตะวันตก โดยเสนอว่าพัฒนาตามแบบตะวันตกเป็นเพียงวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นโดยผู้ที่มีอำนาจและผู้เชี่ยวชาญภายใต้มหาอำนาจทางตะวันตก ผลของการกำหนดนิยามและแนวทางการพัฒนาดังกล่าว ทำให้โลกแบ่งออกเป็นคู่ตรงข้ามสองส่วน คือ ฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ พัฒนากับด้อยพัฒนา เมืองกับชนบท โดยฝ่ายที่พัฒนาน้อยกว่าต้องมีการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยและเป็นการพัฒนาไปสู่ความเป็นสากลตามอย่างประเทศที่พัฒนาแล้ว ผลของการพัฒนาในลักษณะดังกล่าวทำให้ละเลยบริบทสังคม วัฒนธรรม ค่านิยม ประเพณีดั้งเดิม และสภาพแวดล้อมทางนิเวศน์ถูกทำลาย ส่งผลต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในประเทศโลกที่สาม แนวคิดหลังการพัฒนาจึงเสนอแนวทางการพัฒนาแบบใหม่ที่เรียกว่า “ทางเลือกของการพัฒนา” โดยให้ความสำคัญกับบริบทสังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ร่วมกับการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนในระดับรากหญ้า

* ได้รับความเห็นชอบ: 9 ธันวาคม 2563; แก้ไขบทความ: 3 กุมภาพันธ์ 2564; ตีพิมพ์: 3 กุมภาพันธ์ 2564

คำสำคัญ: แนวคิดหลังการพัฒนา; ยุคหลังการพัฒนา; ทางเลือกของการพัฒนา

Abstract

Development is a value added concept. Thus, there are many different perspectives in explaining the development approach. This academic article aims to propose post-development thinking that opposes the development approach of Modernization theory purposing that development should have a direction towards the modernity as Western countries. It argues that Western development is merely a discourse created by the powerful and experts under Western powers. A result of defining definitions and guidelines for such development, the world is divided into two opposites; the North and the South, developed and underdeveloped, urban and rural, etc. Less developed countries need to be developed toward modernization in universal forms as in developed countries. As a result of this development, the social context, culture, values, traditions are neglected, and the ecological environment is destroyed, resulting in unsustainable development in the third world. The post-development concept therefore proposes a new development approach so called "the alternative development" with a focus on the context, society, culture and local wisdom, together with the social movement of people at the grassroots level.

Keywords: post development thinking, post development era, alternative development

1. บทนำ

ในขณะที่กระแสความทันสมัยและโลกาภิวัตน์ได้สร้างมาตรฐานการพัฒนาให้กับประเทศต่างๆ ทั่วโลก ประเทศมหาอำนาจ องค์การระหว่างประเทศ และระบบตลาดได้เข้าไปมีบทบาทในการกำกับการทำงานของรัฐบาลซึ่งถือเป็นตัวแทนของการพัฒนาประเทศ โดยจุดมุ่งหมาย

สำคัญของการพัฒนาก็คือการมุ่งไปสู่สังคมทันสมัย (Modernity) การเป็นอุตสาหกรรม (Industrialization) หรือการไล่ตามประเทศตะวันตกที่พัฒนาแล้ว ซึ่งการพัฒนาเช่นนี้ได้ถูกตั้งคำถามเป็นอย่างมาก เนื่องจากการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยอาจไม่ใช่สิ่งที่น่าดึงดูดอีกต่อไป เพราะสิ่งที่ติดตามมาของความทันสมัย อุตสาหกรรม และการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และสภาพสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นอย่างมาก การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นสากลตามแบบประเทศตะวันตก (Westernization) นอกจากจะไม่ได้ให้คุณค่าต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นและความหลากหลายทางวัฒนธรรมแล้ว การพัฒนาในหลายสิบปีที่ผ่านมาของประเทศในแถบแอฟริกา ลาตินอเมริกา และเอเชียใต้ยังไม่มีท่าทีว่าจะประสบผลสำเร็จตามที่คาดหวัง (Pieterjse, 2009)

การพัฒนาตามมาตรฐานแบบตะวันตกก่อให้เกิดความแบ่งแยกความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่า “พัฒนา” (Developed) กับ “ด้อยพัฒนา” (Underdeveloped) ซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไปทั้งในการพัฒนาระดับโลก ภูมิภาค ประเทศ และภายในประเทศ เช่น การแบ่งแยกโลกฝ่ายเหนือ – ฝ่ายใต้ ความแตกต่างระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศด้อยพัฒนา จนถึงความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบท อิทธิพลจากประเทศตะวันตกทั้งในบริบททางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจส่งผลต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม การพาณิชย์ และความทันสมัยในระดับโลกหรือนานาชาติ ระดับภูมิภาค ระดับชาติ จนถึงระดับเมือง และทำให้เกิดข้อขัดแย้งของการพัฒนา อาทิ ประเทศด้อยพัฒนาและประเทศกำลังพัฒนาในประเทศโลกที่สาม จนถึงชุมชนท้องถิ่นในชนบทห่างไกลที่ยังอยู่ภายใต้บริบทของวัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่นักพัฒนาในประเทศโลกที่หนึ่งหรือโลกตะวันตกสร้างขึ้นเพื่อมุ่งไปสู่ความทันสมัยของประเทศต่างๆ รวมถึงประเทศไทย เป็นการพัฒนาแบบไม่ยั่งยืน (Unsustainable development) เพราะเน้นที่การพัฒนาเศรษฐกิจระดับมหภาคและอุตสาหกรรมอย่างเข้มข้น ทำให้มีการทำลายสิ่งแวดล้อมสูง ขาดการพัฒนามนุษย์ ครอบครัว และสังคม เป็นเหตุให้สังคมชนบทล่มสลาย และเกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ ตามมา เช่น การอพยพเข้าเมือง อาชญากรรม โสเภณี การละเมิดสิทธิเด็ก และอุบัติเหตุต่าง ๆ (ประเวศ วะสี, 2548) ซึ่งคำถามที่เกิดขึ้นก็คือ การพัฒนาเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม ความร่ำรวย และความทันสมัยจะเพียงพอต่อการอธิบายการพัฒนาสังคมได้จริงหรือไม่ หรือควรมีการสร้างวาทกรรมการพัฒนาชุดใหม่ที่ตั้งอยู่บนฐานของการให้คุณค่ากับความแตกต่างหลากหลายของระบบนิเวศน์ วัฒนธรรมทางสังคม จิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ และเหมาะสมกับบริบททางสังคม (Sumner and Tribe, 2008) ดังนั้นจึงเกิดการเรียกร้องให้นำ

มโนทัศน์การพัฒนามาวิเคราะห์และพิจารณาใหม่ในลักษณะของสิ่งที่นอกเหนือไปจากการพัฒนา (Beyond development) ซึ่งเป็น “การคิดแบบหลังการพัฒนา” (Post-development thinking) (Pieterse, 2009) จากการศึกษาจากเอกสารเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary research) พบว่า นักคิดสำคัญของแนวคิดหลังการพัฒนา ได้แก่ Pieterse, Escoba, Sachs, และ Ziai เป็นต้น ซึ่งบทความนี้จะนำเสนอแนวคิดหลังการพัฒนาซึ่งต่อต้านการพัฒนาตามแนวทางการพัฒนาของทฤษฎีภาวะทันสมัยที่มุ่งไปสู่ความทันสมัยแบบประเทศตะวันตก โดยในเบื้องต้นจะเสนอถึงความหมายของการพัฒนา จากนั้นจะเสนอประเด็นสำคัญตามลำดับดังนี้ คือ ภาพรวมของแนวคิดหลังการพัฒนา สมมุติฐานหลักของแนวคิดหลังการพัฒนา การพัฒนาในยุคแห่งการพัฒนา และการพัฒนาในยุคหลังการพัฒนาที่นำเสนอถึงทางเลือกใหม่ของการพัฒนา ตลอดจนข้อวิพากษ์แนวคิดของการพัฒนา ดังต่อไปนี้

2. ความหมายของการพัฒนา

มโนทัศน์ “พัฒนา” (development concept) เกิดขึ้นครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เพื่อใช้เรียกการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป (Industrial Revolution) โดยสังคมมีการเปลี่ยนแปลงจากการทำเกษตรกรรมไปสู่การประกอบอาชีพทางด้านอุตสาหกรรม (industrialization) วิธีการผลิตเปลี่ยนจากเพื่อการยังชีพเป็นวิธีการผลิตเพื่อการค้า (commercialization) เกิดการขยายตัวเป็นเมือง (urbanization) ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม และวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม (สนธยา พลศรี, 2557) หลังจากนั้นคำว่า การพัฒนา ก็ได้แพร่กระจายออกไปทั่วโลก โดยมีการนิยามความหมายของการพัฒนาอย่างง่ายว่า “ทำให้ดีขึ้น” หรือการเปลี่ยนแปลงจากสภาพเดิมที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้น (Change for the better) ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับกระบวนการเปลี่ยนแปลง วิวัฒนาการ ความเจริญเติบโต หรือความก้าวหน้า และแม้ว่าแต่เดิมนั้นมโนทัศน์การพัฒนามักจะใช้เพื่ออธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับความเจริญเติบโต อุตสาหกรรม และระบบเศรษฐกิจที่ทันสมัยของประเทศที่พัฒนาแล้วในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง คำนิยามนี้ภายหลังได้มีการนิยามขยายความให้กว้างขึ้น โดยครอบคลุมหลายๆ มิติ นอกเหนือจากมิติทางเศรษฐกิจ เช่น สังคม วัฒนธรรม การเมือง สิ่งแวดล้อม (Midgley, 2013) อีกทั้งยังมีการนำมโนทัศน์การพัฒนาไปเชื่อมโยงสัมพันธ์กับคำหรือสภาวะการณ์อื่นๆ ที่ต้องการทำให้ดีขึ้นหรือเกิดการพัฒนามากขึ้น อาทิ การพัฒนาชุมชน การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาสิ่งแวดล้อม การพัฒนาเมือง และการพัฒนาชนบท

เป็นต้น แม้ว่าคำว่า “การพัฒนา” จะถูกนำไปใช้อย่างแพร่หลายที่สุด แต่อาจกล่าวได้ว่าการพัฒนามีความหมายหลากหลาย แตกต่าง และมีความเลื่อนไหลมากที่สุดคำหนึ่ง เนื่องจากการพัฒนาเป็นคำแฝงไปด้วยค่านิยม (value-add) และผูกพันกับวัฒนธรรม (culture-bound) ดังนั้นจึงพบว่า ความหมายของการพัฒนานั้น ขึ้นอยู่กับพื้นฐานของบุคคล สังคม วัฒนธรรม และกาลเวลา (สุโขทัยธรรมาธิราช, 2543) อย่างไรก็ตาม Seers (1969) เห็นว่า แม้ว่าการพัฒนาจะถูกตัดสินด้วยค่านิยม (value judgment) แต่การพัฒนามีความหมายที่ใช้ร่วมกัน นั่นคือการพัฒนาสามารถเทียบเคียงกับการปรับปรุงให้ดีขึ้น (a synonym for improvement)

เนื่องจากการพัฒนาเป็นมโนทัศน์ที่ขึ้นอยู่ด้วยค่านิยม จึงทำให้ขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของความหมายและแนวคิดในการอธิบายการพัฒนา เมื่อเป็นเช่นนี้ การจะเสนอถึงแนวทางที่จะนำไปสู่ชีวิตที่ดี (good life) และเหมาะสม จึงไม่อาจหาคำตอบที่ถูกต้องที่สุดได้ (Kanbur, 2006) เพราะแต่ละแนวคิดได้นำเสนอการพิจารณาการพัฒนาในแนวทางที่แตกต่างกันออกไป สำหรับบทความนี้จะเน้นประเด็นไปที่แนวคิดหลังการพัฒนาซึ่งเป็นสำนักคิดใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 โดยมีพื้นฐานแนวคิดเช่นเดียวกับแนวคิดแนวคิดหลังอาณานิคม (Post Colonialism) หลังโครงสร้างนิยม (Post-Structuralism) และแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ซึ่งถือเป็นแนวคิดที่วิพากษ์ยุคสมัยใหม่ (Modernism) ที่ให้ความสำคัญกับความมีเหตุผล ความเป็นอุตสาหกรรม ความเป็นเมือง ความทันสมัย ระบบเศรษฐกิจและการตลาด ความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และนำเสนอการอธิบายโลกสมัยใหม่ที่ก้าวหน้ามากขึ้น

3. แนวคิดหลังการพัฒนา (Post Development Perspective)

แนวคิดหลังการพัฒนา (Post Development) มีจุดเน้นที่สำคัญร่วมกันกับแนวคิดหลังอาณานิคม (Post Colonial) คือ สนใจมิติทางอำนาจที่มากับความรู้ว่าด้วยการพัฒนาซึ่งมีตะวันตกเป็นศูนย์กลาง ความรู้ดังกล่าวปรากฏตัวในรูปของวาทกรรม ในขณะที่หลังอาณานิคมเน้นการรื้อสร้างทางวัฒนธรรมที่ยังคงติดยึดฝังแน่นมาตั้งแต่สมัยที่เป็นอาณานิคม หลังการพัฒนามีจุดยืนที่ต้องการแสวงหาทางเลือกใหม่ๆ ของการพัฒนาที่มาจากท้องถิ่นผ่านขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แนวคิดทั้งสองได้ทำให้อำนาจการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมที่ถูกประกอบสร้างขึ้นได้รับความสนใจมากขึ้นในลักษณะที่ว่าทหกรรมการพัฒนาได้ก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งได้สร้างความหมายของการพัฒนา (Development)

และความก้าวหน้า (Progress) ตามแบบประเทศตะวันตก ในขณะที่เดียวกันก็ได้นิยามลักษณะความด้อยพัฒนา (Underdevelopment) ให้กับประเทศโลกที่สาม ดังนั้น การวิเคราะห์วาทกรรมแนววิพากษ์เช่นนี้จึงมักเกิดขึ้นในประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบลาตินอเมริกา แอฟริกา และเอเชีย (สามชาย ศรีสันต์, 2558) โดยนักคิดหลังการพัฒนาเห็นว่าประเทศตะวันตกได้สร้างแนวทางการพัฒนาให้ประเทศต่างๆ ทั่วโลกดำเนินรอยตามมาเป็นเวลาหลายร้อยปีนับตั้งแต่ยุคอาณานิคม (Colonialism) โดยปราศจากการรับฟังเสียงหรือความคิดเห็นของประเทศที่ถูกพัฒนาและถูกเอารัดเอาเปรียบ โดยมีการสร้างเงื่อนไขว่าการพัฒนาตามแบบตะวันตกมีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่งในประเทศโลกที่สาม ส่งผลให้ผู้นำทางสังคม เศรษฐกิจและนักวิชาการในประเทศโลกที่สามต่างให้ความสำคัญกับการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจและภาคอุตสาหกรรมอย่างต่อเนื่องและยาวนานตามการพัฒนากระแสหลักที่เน้นการเติบโตภายใต้ระบบทุนนิยม

ผู้เขียนพบว่า แนวคิดหลังการพัฒนา (Post development) วางสถานะของ “การพัฒนา” ไว้เช่นเดียวกับหลังสมัยใหม่ (Post Modernism) ที่กล่าวว่าการพัฒนาแบบสมัยใหม่เป็นเพียง “วาทกรรม” (Discourse) ที่ครอบงำและส่งผลต่อการสร้างความเป็นจริงทางสังคม (Social reality) เกี่ยวกับการพัฒนาในประเทศโลกที่สาม โดยการพัฒนาแบบสมัยใหม่เป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์ รวมถึงเป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่สร้างความชอบธรรมให้กับจักรวรรดินิยม (Imperialism) และทุนนิยมตะวันตกภายใต้อิทธิพลของแนวคิดทันสมัย (Modernization) ที่ครอบงำแนวทางการพัฒนาของประเทศต่างๆ ทั่วโลก อันมีพื้นฐานการอธิบายตามแนวคิดทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory) ที่มองว่า การพัฒนา คือการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เจริญขึ้น (Change as growth) (Pieterse, 1996) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเจริญเติบโตเศรษฐกิจและความมั่งคั่งของสังคม ดังนั้นสังคมอุตสาหกรรม สังคมร่ำรวยมีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ใช้เทคโนโลยีทางการผลิตขั้นสูง และมีความทันสมัยจึงถือว่าเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว (Developed countries) ส่วนสังคมที่ยังไม่ทันสมัย ยากจน และมีความขาดแคลนทางเศรษฐกิจจึงถูกตีตราว่าเป็นสังคมที่ด้อยกว่า และถูกจัดประเภทว่าเป็นประเทศด้อยพัฒนา (Underdeveloped countries) หรือประเทศกำลังพัฒนา (Developing countries) ซึ่งประเทศเหล่านี้ต้องมีการพัฒนาตามแนวทางและขั้นตอนการพัฒนาแบบประเทศตะวันตกเพื่อให้ก้าวไปทัดเทียมกับประเทศที่พัฒนาแล้ว

ด้วยเหตุนี้ แนวคิดหลังการพัฒนาจึงถูกเรียกว่าเป็นแนวคิดที่ต่อต้านการพัฒนา หรือต่อต้านการพัฒนานิยม (Anti-developmentalism) (Lubieniecka 2013) เพราะแนวคิดหลังการพัฒนาปฏิเสธโมทัศน์การพัฒนาแบบตะวันตก (Siemiatycki, 2005) และทำการรื้อสร้างวาทกรรม การพัฒนา (The deconstruction of development) โดยเสนอว่าในยุคหลังการพัฒนา (Post development era) โมทัศน์และแนวทางการพัฒนาแบบเดิมไม่อาจใช้อธิบายได้อีกต่อไป (Escobar, 2000) นักคิดหลังการพัฒนาได้แสดงการตอบโต้ต่อปัญหาความล้มเหลวของการพัฒนาและการทำให้ทันสมัย (Modernization) ที่วนเวียนอยู่กับการสร้างบรรทัดฐาน (Normalize) ผ่านตัวชี้วัดการพัฒนาจำนวนนับไม่ถ้วน เช่น ผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (Gross Domestic Product: GDP) ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (Gross National Product: GNP) ดัชนีพัฒนามนุษย์ (Human Development Index: HDI) เส้นความยากจน (Poverty line) ทุนนิยมเสรี และการพัฒนาแบบตะวันตกทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และกระบวนการทางการเมือง จนเกิดภาพลักษณ์การพัฒนาในแบบตะวันตก (The image of the West) แนวคิดหลังพัฒนายังได้วิพากษ์วิจารณ์แนวทางการพัฒนาของประเทศตะวันตกและการทำให้ทันสมัยในสองประเด็นหลักที่ก่อให้เกิดความล้มเหลวของการพัฒนาในฐานะปรากฏการณ์ระดับโลก คือ 1) ความไม่ยั่งยืน (Unsustainability) และ 2) การไม่ยอมรับคุณค่าของท้องถิ่น (Nonrecognition of local values) เพราะตั้งอยู่บนเงื่อนไขที่ว่า ความล้มเหลวของสังคมประเพณีขัดขวางการพัฒนา ทำให้สังคมดั้งเดิมต้องมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก การกระทำเช่นนี้ ถือเป็นการทอนคุณค่าและศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมและส่งผลต่อการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนภายใต้แบบจำลองการพัฒนาที่โลกตะวันตกสร้างขึ้น เนื่องจากการละเลยบริบทสังคม วัฒนธรรม และระบบนิเวศน์ท้องถิ่น ซึ่ง Potter et al. (2018) เห็นว่า ในความเป็นจริงแล้ว วัฒนธรรมชุมชน ประเพณี และความคิดแบบดั้งเดิมที่ถูกมองว่าล้าหลัง มีมูลค่าต่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นมากกว่าการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามทฤษฎีสมัยใหม่ (Modernization theory) วิถีดั้งเดิมเหล่านี้เป็นวัฒนธรรมเชิงบวกที่สามารถสร้างรูปแบบใหม่ของการพัฒนาได้

4. สมมุติฐานหลักของแนวคิดหลังการพัฒนา

นักทฤษฎีหลังการพัฒนาเสนอแนวคิดที่สำคัญในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในศตวรรษที่ 21 ของประเทศโลกฝั่งเหนือและใต้ (North-South relations) โดยเสนอวิถีดคิดในการมองภาพ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ลักษณะที่แตกต่างออกไป และพยายามก้าวข้ามวาทกรรมการพัฒนาแบบตะวันตกหรือการพัฒนาแบบยุโรปเป็นศูนย์กลาง (Eurocentric development discourse) และแสวงหาแนวทางในการหลุดพ้นตัวแบบการพัฒนาของตะวันตก แนวคิดหลังการพัฒนาปฏิเสธการนิยามประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมว่าเป็นประเทศชายขอบ (Periphery countries) และมองว่าการพัฒนาที่ถูกยึดเยียดให้จากประเทศตะวันตกในยุคอาณานิคมได้สร้างปัญหาในเชิงโครงสร้าง โดยเฉพาะโครงสร้างเชิงอำนาจของประเทศแม่ที่มีต่อประเทศในอาณานิคม ดังนั้นจึงต้องมีการปรับรื้อวาทกรรมการพัฒนาและโครงสร้างอำนาจของลัทธิอาณานิคมดังกล่าว และเสนอให้ประเทศกำลังพัฒนามีการรื้อฟื้นการพัฒนาขึ้นใหม่ภายใต้เงื่อนไขของประเทศตนและมีการสร้างตัวแบบการพัฒนาของตนเอง (สามชาย ศรีสันต์, 2558) สมมุติฐานของแนวคิดหลังการพัฒนามักได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในสองประเด็นหลัก ซึ่ง Ziai (2007) ได้อธิบายไว้ดังนี้

ประเด็นแรก มโนทัศน์ดั้งเดิมของการพัฒนาเป็นการอิงตะวันตกหรือมียุโรปเป็นศูนย์กลาง (Eurocentric) โดยมีวาทกรรมการพัฒนาที่ก่อตัวจากวาทกรรมของยุคอาณานิคม (Colonial discourse) ที่แยกฝ่ายเหนือออกจากฝ่ายใต้ ซึ่งนิยามยุโรปตะวันตก และอเมริกาเหนือว่า ฝ่ายเหนือที่พัฒนาแล้ว (Developed) ในขณะที่ฝ่ายใต้ ได้แก่ แอฟริกา เอเชีย และละตินอเมริกา ถูกมองว่าเป็นพวกด้อยพัฒนา (Underdeveloped) วาทกรรมการพัฒนาจึงถือว่าเป็นมโนทัศน์ที่ถูกสร้างขึ้นโดยมองว่าสังคมตะวันตกมีการสถาปนาตนเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว (Developed countries) และมีการกำหนดบรรทัดฐานการพัฒนาที่สมบูรณ์แบบ โดยเน้นการเป็นประเทศอุตสาหกรรม มีเศรษฐกิจที่มั่นคงและมั่งคั่ง การมีชีวิตที่ดี มีเทคโนโลยีขั้นสูง มีความทันสมัย ฯลฯ ในขณะที่สังคมอื่นๆ ถูกมองว่าเป็นสังคมไม่สมบูรณ์ เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐาน มีความด้อยกว่า และกำลังพยายามเข้าสู่กระบวนการที่จะไปถึงบรรทัดฐาน แม้ว่าในความเป็นจริงแล้ว ประเทศเหล่านี้ไม่อาจก้าวไปถึงบรรทัดฐานของการพัฒนาแบบมียุโรปเป็นศูนย์กลางได้เลยก็ตาม อย่างไรก็ตาม แนวคิดหลังการพัฒนาเห็นว่า ถึงแม้ว่าชีวิตในสังคมอุตสาหกรรมดีกว่าในเรื่องมาตรฐานการดำรงชีวิตและเรื่องของความสมบูรณ์ทางวัตถุของคนส่วนใหญ่ แต่คำว่าชีวิตที่ดีหรือสังคมที่ดีไม่ได้วัดกันเพียงแค่ความสามารถการซื้อสินค้า การบริโภคสินค้าและบริการ แต่ยังมีตัวชี้วัดอีกมากมายที่แสดงถึงการมีชีวิตและสังคมที่ดี และหากจะวัดสังคมที่แย่ด้วยอัตราการฆ่าตัวตาย ความรุนแรง อาชญากรรม ความแปลกแยก การเหยียดเชื้อชาติ และ

การทำลายสิ่งแวดล้อมว่าคือความด้อยพัฒนา สังคมอุตสาหกรรมทั้งหลายก็คงยากที่จะก้าวไปถึงจุดสูงสุดของการพัฒนา

ประเด็นที่สอง มโนทัศน์การพัฒนาแฝงไปด้วยอำนาจและความเชี่ยวชาญ (Authoritarian and technocratic implications) ด้วยเหตุผลที่ว่าผู้ที่นิยามว่า “การพัฒนาคืออะไร?” และ “แนวทางการพัฒนาควรเป็นอย่างไร?” มักเป็นผู้เชี่ยวชาญทางการพัฒนา (Development expert) ที่อยู่ในสถานะของผู้มีอำนาจในการกำหนดนโยบายการพัฒนา ซึ่งนักคิดหลังการพัฒนาเชื่อว่าตัวชี้วัดบางตัวของการพัฒนากลับส่งผลเสียมากกว่าได้ประโยชน์ เนื่องจากคนในท้องถิ่นขาดอำนาจในการตัดสินใจว่าท้องถิ่นต้องการอะไรจากการพัฒนา แต่กลับกลายเป็นว่า คนนอกเป็นผู้นิยามและให้ความหมายความสำคัญของการพัฒนา และตัดสินใจว่าอะไรคือความถูกต้อง อะไรคือความดีงาม อะไรคือความเหมาะสม และท้องถิ่นจะต้องเสียอะไรบ้างเพื่อให้เกิดการพัฒนา ความรู้ด้านการพัฒนาในแง่หนึ่งจึงเป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นสร้างความชอบธรรมในการเข้าไปจัดการกับวิถีชีวิต ความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนวิธีการในการเปลี่ยนแปลงสังคมของท้องถิ่นให้เข้ากับมาตรฐานสากล ซึ่งการสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับสังคมที่ดีตามมาตรฐานสากลดังกล่าวนี้ เป็นการแสดงถึงควมมีอำนาจที่กดทับการรับรู้และค่านิยมที่แตกต่างของผู้คนและสังคมอื่นๆ และมีการใช้เทคนิควิธี ตลอดจนเทคโนโลยีในการปฏิรูปเพื่อจัดระเบียบทางสังคมตามเหตุผลและเงื่อนไขข้างต้นเพื่อมุ่งไปสู่มาตรฐานสากลนั้น การใช้อำนาจในลักษณะดังกล่าวถือเป็นอันตรายอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมถูกเชื่อมโยงกับอำนาจทางการเมืองทั้งในระดับประเทศและระดับนานาชาติ ซึ่งหลังการพัฒนาเห็นว่า วาทกรรมการพัฒนาเช่นนี้เป็นเพียงเรื่องเล่าขนาดใหญ่ (Grand narrative) เกี่ยวกับความก้าวหน้าและการพัฒนาเท่านั้นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วาทกรรมการพัฒนาแบบทันสมัย (Modernization discourse)

ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการอธิบายแนวคิดหลังทันสมัยที่เป็นทฤษฎีที่วิพากษ์การพัฒนาแบบทันสมัยมากยิ่งขึ้น บทความนี้จะเสนอให้เห็นถึงแนวคิดของทฤษฎีการพัฒนาแบบทันสมัยซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญของยุคแห่งการพัฒนา ก่อนที่จะเสนอแนวทางการพัฒนาของยุคหลังสมัยใหม่ในลำดับต่อไป

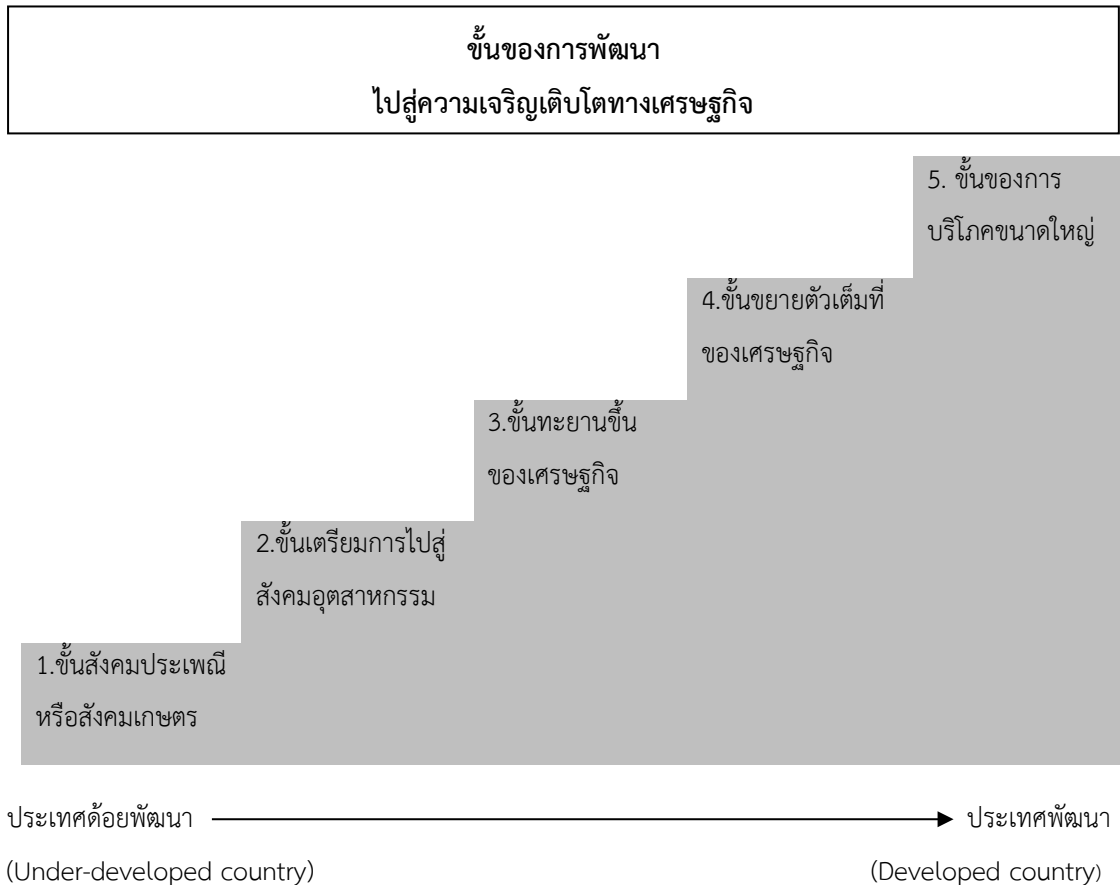
5. การพัฒนาในยุคการพัฒนา (The Age of Development)

ทฤษฎีการพัฒนาแบบทันสมัย (Modernization theory) เป็นแนวคิดที่ทำให้เกิดยุคแห่งการพัฒนา (กนกวรรณ มะโนรมย์, 2555) ที่เกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ลื่นสุดลงประเทศต่างๆ ที่ยากจนหรือที่เรียกกันว่าประเทศในโลกที่สาม (The third world) ซึ่งหมายรวมถึงประเทศไทย ต่างมีนโยบายการพัฒนาที่ให้ความสำคัญสูงสุดแก่เรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม (Economic development and industrial model) ตามแบบทฤษฎีความทันสมัย (Modernization theory) โดยเห็นว่า “การพัฒนา” คือ การส่งเสริมอุตสาหกรรม การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และสนับสนุนให้รายได้ประชาชาติขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ยุทธศาสตร์ที่ใช้เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์นี้ คือ ยุทธศาสตร์ของความเจริญเติบโต (Growth strategy) โดยการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการผลิตของชาติขึ้นอยู่กับ การเพิ่มประสิทธิภาพของปัจจัยการผลิต (ทุน แรงงาน ทรัพยากร ผู้ประกอบการ) การระดมทุน การสะสมทุนในอัตราที่สูง และการขยายตัวของการลงทุนเพื่อสร้างโรงงาน เครื่องจักร เครื่องมือต่างๆ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2540) ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงแรกประเทศที่กำลังพัฒนาทั่วโลกต่างถูกรอบล้อมโดยกระแสความคิดของแนวคิดทันสมัยที่เน้นความเจริญเติบโต (Growth) ความทันสมัย (Modernized) ตามคำประกาศของประธานาธิบดีทรูแมนของสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ 20 มกราคม 1949 ซึ่งนิยามประเทศแถบแอฟริกา เอเชีย และละตินอเมริกาว่า “ด้อยพัฒนา” (underdevelopment) และต้องมีการพัฒนาประเทศให้หลุดพ้นจากความด้อยพัฒนา โดยการเลียนแบบประเทศตะวันตก (Westernization) (Ziai, 2007)

ยุคแห่งการพัฒนา (The age of development) จึงได้ถือกำเนิดขึ้นมาจากแนวคิดความทันสมัย และดำเนินมาอย่างยาวนานกว่าครึ่งศตวรรษ ในยุคนี้เองที่โครงการพัฒนาต่างๆ ถือ เป็นเครื่องมือสำคัญในการแผ่อิทธิพลและขยายอำนาจของประเทศมหาอำนาจในช่วงยุคสงครามเย็น (Cold War) ที่มีการแข่งขันกันระหว่างอุดมการณ์ทางการเมือง 2 ขั้ว คือ คอมมิวนิสต์และประชาธิปไตยแบบเสรีนิยม ที่ได้เติบโตและแพร่กระจายอย่างรวดเร็วในประเทศโลกที่สามหรือประเทศด้อยพัฒนาที่มีสภาพยากจน คุณภาพชีวิตต่ำ ด้อยการศึกษา การผลิตอยู่ในระดับต่ำ ฯลฯ ประเทศมหาอำนาจที่ชนะสงครามฝ่ายตะวันตกที่มีอุดมการณ์แบบเสรีนิยม ร่วมกับองค์การระหว่างประเทศที่มีบทบาทให้คำแนะนำและช่วยเหลือประเทศด้อยพัฒนาที่สำคัญในขณะนั้น ได้แก่ ธนาคารโลก (World Bank) และสหประชาชาติ (United Nations) จึงได้เข้ามาช่วยเหลือสนับสนุน และเสนอแนวทางการพัฒนาเพื่อฟื้นฟูประเทศต่างๆ ให้ทันสมัยแบบประเทศตะวันตก

ด้วยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เทคโนโลยี และการศึกษา เพื่อเพิ่มผลิตภาพและผลิตผลของประเทศ และได้มีการเสนอแนวทางการพัฒนาตามแนวคิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของ Walt W. Rostow (1960) ที่กล่าวถึงลำดับขั้นแห่งการพัฒนา (The stages of economic growth) 5 ขั้น ได้แก่ 1) ขั้นสังคมประเพณีหรือสังคมโบราณ (Traditional Society) ซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม ประสิทธิภาพการผลิตมีข้อจำกัดและผลผลิตต่ำ เนื่องจากความล่าช้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 2) ขั้นเตรียมการ (Pre-conditions for Take-off) เป็นขั้นตอนของสังคมที่กำลังเปลี่ยนผ่าน (Transitional society) ไปสู่สังคมอุตสาหกรรมที่มีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ความเจริญทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และมีการผลิตและการประกอบการแบบทันสมัย ที่สำคัญคือ มีการลงทุนเพิ่มขึ้น 3) ขั้นทะยานขึ้น (Take-off) เป็นช่วงที่การพัฒนาทางเศรษฐกิจสามารถเอาชนะอุปสรรคและการต่อต้านจากสังคมประเพณี เนื่องจากมีการยอมรับเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้อย่างกว้างขวาง การลงทุนและอุตสาหกรรมใหม่ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วและแผ่ขยายไปอย่างทั่วถึงทั้งสังคม ในขณะเดียวกัน ยังเกิดพลังทางการเมืองต่างๆ ที่เอื้อต่อความก้าวหน้า ซึ่งสามารถทำให้เศรษฐกิจมีความเจริญเติบโตและมีความทันสมัยมากขึ้น 4) ขั้นการขยายตัวหรือการขับเคลื่อนไปสู่ความเติบโตเต็มที่ (Drive to Maturity) เป็นขั้นที่เน้นการลงทุนขนาดใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การลงทุนทางอุตสาหกรรมใหม่ที่มีการใช้เทคโนโลยีขั้นสูงและความซับซ้อนในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเทคนิคการผลิตให้ก้าวหน้า ส่งผลให้อัตราการเพิ่มของผลผลิตสูง สามารถทำการผลิตเพื่อการส่งออกได้มาก ทำให้ประเทศมีความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ และ 5) ขั้นอุดมโภคาหรือขั้นของการบริโภคขนาดใหญ่ (The Age of High Mass-consumption) เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคของมวลชน โดยมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เน้นความเจริญเติบโตไปสู่การผลิตสินค้าเพื่อการบริโภคและการบริการต่างๆ ซึ่งสังคมในขั้นนี้ ประชาชนได้รับการตอบสนองความต้องการหรือความจำเป็นพื้นฐานอย่างเต็มที่แล้ว ดังนั้นจุดเน้นจึงอยู่ที่การจัดการทางด้านสวัสดิการทางสังคม (Social welfare) การสร้างความมั่นคงปลอดภัยทางสังคม (Social security) และการตอบสนองความต้องการด้านการบริโภคอย่างไม่มีขีดจำกัด ในขณะที่ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการเพิ่มผลผลิตทางอุตสาหกรรมยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่องไป พร้อมกับการสร้างความมั่นคงของชาติ (ดังแสดงในภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 ขั้นตอนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของ Walt W. Rostow

ในบทความนี้ผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างการพัฒนาของประเทศไทยซึ่งมีลักษณะมุ่งไปสู่ความทันสมัยตามแบบตะวันตก โดยประเทศไทยมีการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อันเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาประเทศ ซึ่งการกำหนดแผนพัฒนาฯ นั้นได้รับอิทธิพลจากแนวคิดความทันสมัยตามแบบประเทศตะวันตกผ่านองค์การระหว่างประเทศที่สำคัญ คือ ธนาคารโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-7 เน้นเรื่องของภาวะความทันสมัยตามหลักการพัฒนาแบบทุนนิยมและเน้นความเจริญทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก แม้ว่าในระยะของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 เป็นต้นมา แนวทางการพัฒนาประเทศจะหันมาให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาทางสังคมมากขึ้น แต่เนื่องจากความ

แผนผังทางการเมืองภายในประเทศและสถานการณ์เศรษฐกิจโลกตกต่ำ ทำให้รัฐบาลต้องดำเนินการพัฒนาประเทศเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ผลจากการพัฒนาประเทศที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงมิติเดียวโดยให้ความสำคัญกับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม และภาคบริการ และการเติบโตของเมืองทำให้เกิดปัญหาที่สำคัญในสังคมไทย เช่น เกิดช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างเมืองและชนบทมากขึ้น ส่งผลต่อการย้ายถิ่นของชาวชนบทเข้าสู่เมืองเป็นจำนวนมาก ภาครัฐไม่สามารถรองรับการขยายตัวของเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ การขยายตัวของอุตสาหกรรมที่เน้นแรงงานราคาถูกทำให้ขัดขวางการพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันด้านทรัพยากรมนุษย์ของประเทศ การพัฒนาเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจำนวนมาก ระบบทุนนิยมเสรีส่งเสริมให้เกิดลัทธิบริโภคนิยมในสังคมไทย นำไปสู่การเกิดปัญหาด้านคุณธรรมจริยธรรม สถาบันทางสังคมที่มีหน้าที่ในการอบรมขัดเกลาสมาชิกของสังคม อาทิ สถาบันครอบครัวและสถาบันศาสนาอ่อนแอลง ความสุขของคนไทยลดลง เนื่องจากการเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยละเลยมิติการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับความสุขของมนุษย์ (มานิตตา ชาญไชย, 2563) ก่อให้เกิดสภาพสังคมในลักษณะ เศรษฐกิจดี สังคมยังมีปัญหา การพัฒนายังไม่สมดุล (สรเสรี วงศ์ชะอุ่ม, 2554)

เช่นเดียวกับการพัฒนาในประเทศไทย ประเทศด้อยพัฒนาและประเทศกำลังพัฒนาต่างประสบปัญหาในลักษณะเดียวกัน คือ หลังจากประเทศยากจนในโลกได้ผ่านพ้นประสบการณ์ของการพัฒนามามากกว่าครึ่งศตวรรษ ปรากฏว่าประเทศทั้งหลายเหล่านี้ต่างมีความสงสัยเกี่ยวกับการพัฒนาที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เนื่องจากการเห็นว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมอาจเป็นสิ่งจำเป็นที่ก่อให้เกิดความทันสมัยและความสะดวกสบายมากขึ้น แต่ไม่เพียงพอที่จะช่วยปรับปรุงมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนใหญ่ได้ และกลับส่งผลในเชิงการพัฒนาในลักษณะที่ไม่สมดุล เนื่องจากการกำหนดนโยบายในการพัฒนาให้ตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าและการแสวงหากำไร จนทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจ ปัญหาความไม่เป็นธรรมของระบบการถือครองทรัพย์สิน ปัญหาการเอารัดเอาเปรียบ ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร และปัญหาความยากจนในเขตพื้นที่ชนบทที่ถือว่าเป็นปัญหาที่เรื้อรังและยากที่จะแก้ไข ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในเขตชนบทยังอยู่อย่างแร้นแค้น การบริการสวัสดิการสังคมยังคงมีขีดจำกัด

ตลอดจนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมได้เสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ส่งผลต่อระบบนิเวศน์อย่างใหญ่หลวง (Sachs, 2012)

จากผลของการพัฒนาดังกล่าวข้างต้น ยุคสมัยแห่งการพัฒนาจึงเริ่มมีความเสื่อม และ ได้ถูกลดระดับความสำคัญลงตั้งแต่ช่วงหลังปี 1989 เนื่องจากเป็นที่ปรากฏว่า ยุคแห่งการพัฒนา และโครงการพัฒนาต่างๆ ไม่ได้นำไปสู่กระบวนการของการไล่ตามทันประเทศโลกที่หนึ่งหรือประเทศที่พัฒนาแล้ว (Developed countries) ในขณะเดียวกันกลับทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำ และเกิดช่องว่างระหว่างประเทศร่ำรวยและประเทศยากจน ตลอดจนช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจนในประเทศกำลังพัฒนากว้างมากขึ้น มากไปกว่านั้น การพัฒนายังเป็นสิ่งทำลายที่ความหลากหลายทางวัฒนธรรมอันมีสาเหตุมาจากการมุ่งไปสู่ความเป็นสากลและความเป็นแบบแผนเดียวกันตามอย่างการพัฒนาแบบตะวันตก นักคิด นักวิชาการ และนักพัฒนาจึงมีการปรับเปลี่ยนแนวคิด แนวปฏิบัติ และแนวทางการพัฒนาแบบใหม่ที่มีความสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน สังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะเห็นแล้วว่า การพัฒนาจากภายนอกไม่ใช่คำตอบที่เกิดจากความต้องการของประชาชนที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนา การพัฒนาในยุคแห่งการพัฒนา จึงเป็นเพียงอุดมการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อยืนยันความยิ่งใหญ่ของประเทศฝ่ายเหนือ (The North) เพื่อให้ประเทศที่พัฒนาแล้วมีอำนาจครอบงำเหนือประเทศอื่น ๆ โดยการสร้างอุดมการณ์การพัฒนาให้เป็นเครื่องมือเพื่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการเมืองของตน อุดมการณ์ดังกล่าวได้ช่วยเปลี่ยนแปลงลัทธิอาณานิคมที่กำลังจะตายและล้าสมัยไปแล้วให้กลับมามีความเข้มแข็งมากขึ้น ในทางตรงกันข้าม โครงการพัฒนาต่าง ๆ กลับทำให้ทั้งวิถีการดำรงชีวิต การคิด และการกระทำแบบดั้งเดิมของคนรากหญ้าถูกทำลายไป จากการตระหนักดังกล่าวนำให้ยุคแห่งการพัฒนาได้เปลี่ยนผ่านไปสู่ยุคหลังการพัฒนา

6. การพัฒนาในยุคหลังการพัฒนา (Post Development Era)

การสิ้นสุดของยุคแห่งการพัฒนาไม่ได้หมายความว่าถึงกาลสิ้นสุดแห่งการแสวงหาความเป็นไปได้หรือแนวทางใหม่ๆ ในการพัฒนา แต่เป็นการสิ้นสุดในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่เอารัดเอาเปรียบ ไร้นุชยธรรม และการทำลายสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น การเกิดขึ้นของยุคหลังการพัฒนาได้กลายเป็นที่มาของการพัฒนาที่เกิดจากแรงบันดาลใจของคนในท้องถิ่น (Rahnema, 1997) และเกิดความพยายามในการแสวงหากระบวนทัศน์ (Paradigm)

และแนวทางใหม่ในการพัฒนา (Alternative Development) (Pieterse, 1998) ที่จะทำให้อสังคมนสามารถปรับตัวได้กับสถานการณ์เศรษฐกิจและสังคมโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ในยุคหลังการพัฒนา ความเจริญเติบโตทางด้านวัตถุ ความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม เศรษฐกิจ และความเป็นทุนนิยม ตลอดจนการพัฒนาที่มุ่งไปสู่ความเป็นสากลตามแบบประเทศตะวันตกถูกมองว่าเป็นการพัฒนาที่ดีเดียวและถือเป็นสิ่งที่ล้าหลัง เพราะนักคิดหลังการพัฒนาเห็นว่าแต่ละท้องถิ่นต่างมีวัฒนธรรม มีบรรทัดฐานทางสังคม มีความแตกต่างหลากหลาย มีลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละสังคมหรือแต่ละท้องถิ่น และมีประสบการณ์และประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันในพื้นที่ต่างๆ ของโลก ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวเป็นประเด็นที่ต้องได้รับการพิจารณาในการปฏิบัติการพัฒนา มากกว่าจะยึดถือการใช้กรอบการพัฒนาตามแบบตะวันตก ดังนั้น แนวทางการพัฒนาจึงไม่ควรอยู่ในลักษณะของเหมารวมเป็นรูปแบบเดียวกัน แต่ควรเน้นที่การให้ความหมาย การตีความ และความต้องการของแต่ละชุมชนหรือสังคมมากกว่า การพัฒนาจึงควรให้ความสำคัญกับท้องถิ่น (Local) และรากหญ้า (Grassroots) (Pieterse, 2000; 2009) และมีการปรับปรุงเงื่อนไขของการพัฒนาและโครงการพัฒนาให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น โดยการพัฒนาจะต้องมีการรับฟัง สังเกต และประยุกต์ใช้ความรู้ท้องถิ่น (Indigenous knowledge) (Johnson, 2014) ร่วมกับการสนับสนุนการพัฒนาที่มาจากภาคีต่างๆ ทั้งองค์กรจากรากหญ้าและองค์กรภาคเอกชน (NGOs) พร้อมกับเสนอทางเลือกใหม่ๆ ของการพัฒนาที่ไม่จำเป็นต้องมีแนวทางเหมือนประเทศตะวันตก (Escoba, 1991) อีกทั้งควรกำหนดทฤษฎีและแนวทางการปฏิบัติของการพัฒนาที่มาจากคนในท้องถิ่น สร้างพลังอำนาจให้กับประชาชน การพัฒนาจากล่างสู่บน (Bottom-up) โดยมีการกำหนดทางเลือกการพัฒนาของตนเองภายใต้ความแตกต่างทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนมีการลุกขึ้นมาต่อสู้เรียกร้องผ่านขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนระดับรากหญ้าเพื่อต่อสู้กับวาทกรรมการพัฒนาที่มีตะวันตกเป็นศูนย์กลางซึ่งมีอิทธิพลครอบงำการพัฒนาไปทั่วโลก และพยายามหาแนวทางใหม่ของการพัฒนา โดยการสนับสนุนรูปแบบของการพัฒนาที่มีความเฉพาะซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความแตกต่างทางสังคม (Sylverster, 1999; Faille, 2011; Johnson, 2014; สามชาย ศรีสันต์, 2558) (ดังแสดงในภาพที่ 2)

ทางเลือกใหม่ในการพัฒนา
(Alternative to development)

ภาพที่ 2 การพัฒนาในยุคหลังการพัฒนา

สำหรับการพัฒนาในประเทศไทยนั้น เนื่องจากการพัฒนาประเทศภายใต้แนวทางของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-7 ประเทศไทยได้รับเอาแนวคิดทุนนิยมเสรีมาใช้เป็นแนวทางหลักในการพัฒนาประเทศ ทำให้ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม การเติบโตดังกล่าวยังอยู่บนพื้นฐานความไม่สมดุลของการพัฒนา กล่าวคือ แม้เศรษฐกิจของประเทศจะเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่มีปัญหาด้านอื่นๆ ตามมาโดยเฉพาะปัญหาทางสังคม สิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศน์ อันนำไปสู่การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน อีกทั้งในปี พ.ศ. 2540 ประเทศไทยเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจล่มสลายจากพิษเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง ซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายอย่างรุนแรงต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ จึงนำไปสู่คำถามที่ว่า มีแนวทางใดบ้างที่จะช่วยพัฒนาสังคมไทยให้เกิดความสมดุล มั่นคง และยั่งยืน (Sustainable) มากขึ้น การพัฒนาประเทศจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนอย่างเร่งด่วนเพื่อกอบกู้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยใช้แนวคิด

ทฤษฎีและปรัชญาที่มีพื้นฐานจากภายในประเทศและท้องถิ่นเป็นทางเลือกใหม่ของการพัฒนา (Alternative to development) อาทิ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรทฤษฎีใหม่ และมีแนวทางการบริหารและพัฒนาประเทศโดยยึดหลักทางสายกลางเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันจากแรงกระแทกจากภายนอก กระบวนการพัฒนาประเทศไทยหลังปี พ.ศ. 2540 จึงได้ปรับเปลี่ยนวิธีการคิดใหม่ให้ความสำคัญกับกระบวนการที่คนการพัฒนาแบบองค์รวม (Holistic approach) โดยมีการบูรณาการด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อการพัฒนาแบบสมดุลและยั่งยืน ร่วมกับการเน้นคนเป็นศูนย์กลาง (People centered) ในการพัฒนา โดยมีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างรอบด้านทั้งทางกาย จิตใจ และสติปัญญา ร่วมกับการให้ความสำคัญกับการพัฒนาสู่สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน และเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายในสังคมมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนการพัฒนา จนถึงยุคปัจจุบันที่การพัฒนาประเทศไทยเปลี่ยนมาใช้ยุทธศาสตร์ชาติอันมีเป้าหมายในการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนตามหลัก ธรรมาภิบาลเป็นกรอบในการจัดทำแผนต่างๆ ให้สอดคล้องและบูรณาการกันอันจะก่อให้เกิดเป็นพลังผลักดันร่วมกันไปสู่เป้าหมาย คือ “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง” (สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562)

7. ข้อวิพากษ์แนวคิดหลังการพัฒนา

แนวคิดหลังการพัฒนาได้ท้าทายการสร้างความจริงทางสังคมแบบตะวันตก และแสวงแนวทางการพัฒนาที่ไม่ได้มาจากตะวันตกด้วยมโนทัศน์การพัฒนาที่แตกต่างไปจากเดิม โดยสนใจในวัฒนธรรม ประเพณี และความรู้ท้องถิ่น ตลอดจนเน้นการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มรากหญ้า คนในชุมชนท้องถิ่นทั้งในเขตเมืองและชนบท และกลุ่มนอกระบบที่ไม่อยู่ในการควบคุมของรัฐ เกิดโครงสร้างสังคมและเศรษฐกิจแบบใหม่ เน้นความเป็นปึกแผ่นและการตอบแทนซึ่งกันและกันเน้นการกระจายอำนาจแทนที่การครอบงำจากอำนาจส่วนกลาง และใช้ความรู้ดั้งเดิมของท้องถิ่นแทนที่ความรู้แบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ หรือมีการผสมผสานกันระหว่างสมัยใหม่กับดั้งเดิม (Escoba, 2011)

อย่างไรก็ตามแนวความคิดหลังการพัฒนาถูกนำมาอภิปรายและวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักจากแวดวงวิชาการสำนักต่างๆ ว่าเป็นเพียงแนวคิดที่ตอบโต้ต่อการรับรู้ความล้มเหลวของทฤษฎีและแนวทางการพัฒนาแบบทันสมัยมากกว่าจะสร้างทฤษฎีเอง อีกทั้งยังไม่ได้ให้ข้อเสนอในเชิงปฏิบัติการพัฒนาใดๆ ที่เป็นรูปธรรมเพียงพอในการนำไปสู่การพัฒนา (Lehmann, 1997)

Corbridge (1998) เห็นว่า เส้นทางการพัฒนาจากยุคก่อนสมัยใหม่ (Pre-modern) ต้องผ่านความยากลำบากมากมายเพื่อการเปลี่ยนแปลงไปการสู่ความทันสมัย (Modernity) ดังนั้นการพัฒนาจึงไม่ใช่ความก้าวหน้าที่เราบรรทัดที่แนวคิดหลังการพัฒนากล่าวอ้าง มากไปกว่านั้น หลังการพัฒนา ยังเสนอแต่ความล้มเหลวของการพัฒนา และพยายามเสนอถึงสภาวะของชีวิตตรงข้าม เช่น ความทันสมัยเป็นสิ่งที่เลว การต่อต้านความทันสมัย (Anti modernization) เป็นสิ่งที่ดี อีกทั้งยังมีการอนุมานอย่างผิดๆ ว่าปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศที่ยากจนเป็นผลมาจากระบบทุนนิยมหรือการพัฒนา โดยไม่ได้กล่าวถึงปัญหาที่เกิดจากระบบกลไกภายในประเทศนั้นๆ นอกจากนั้น แนวคิดหลังการพัฒนายังมีแนวโน้มที่จะเสนอถึงความโรแมนติก (Romanticism) ของสังคมดั้งเดิม ในแง่ที่ว่าชีวิตเรียบง่ายเท่านั้นจึงจะเป็นชีวิตที่ดี เลยไปถึงว่าคนจนเป็นคนที่อบอุ่น เป็นมิตร เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมีความสามัคคีกลมเกลียวกัน ในขณะที่คนรวยเป็นพวกที่โดดเดี่ยว เป็นต้น นักคิดหลังการพัฒนาจึงถูกวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องการละเลยที่จะกล่าวถึงด้านบวกของการพัฒนา ความทันสมัย ระบบสาธารณสุข วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่กลับเน้นไปที่ความแตกต่างของความเป็นตะวันตก (The West) กับประเทศที่ไม่ใช่ตะวันตก (The Rest) และกล่าวถึงความยากจนว่าเป็นเพียงคำที่ถูกนิยามขึ้นจากคนรวยและผู้ที่มีอำนาจเท่านั้น แนวคิดนี้จึงถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าลดทอนความสำคัญของการพัฒนาลง อีกทั้งนักทฤษฎีต่อต้านพัฒนาการที่มีชื่อเสียงบางคนยังกล่าวถึงความล้มเหลวของการพัฒนาและระบบทุนนิยมในประเทศโลกที่สาม ด้วยการสนับสนุนความคิดจากผลการวิจัยที่เลือกมาเพื่อสนับสนุนความคิดดังกล่าว พร้อมทั้งตัดประเด็นข้อค้นพบที่สำคัญบางประการในแง่บวกของการพัฒนา เช่น การพัฒนาด้านสุขภาพและการศึกษาที่การพัฒนาแบบตะวันตกนำมาสู่ประเทศด้อยพัฒนา นอกจากนั้น แนวคิดนี้ยังถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นลัทธิปัจเจกนิยม (Individualism) เนื่องจากมุ่งประเด็นไปที่มุมมองทางสังคมซึ่งเน้นคุณค่าทางศีลธรรมของคนแต่ละกลุ่มในแต่ละพื้นที่มากเกินไป ทำให้ยากที่จะกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ในโลกได้

ถึงกระนั้นก็ตาม หลังการพัฒนาถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่มีประโยชน์ในการวิพากษ์ทฤษฎีการพัฒนาโดยการรื้อสร้างความหมายและแนวทางของวาทกรรมการพัฒนา และทำการตรวจสอบและท้าทายอำนาจที่อยู่เบื้องหลังการพัฒนา โดยมีการตั้งคำถามว่า ใครเป็นผู้ตัดสินว่า การพัฒนาคืออะไร? และจะนำไปสู่การพัฒนาได้อย่างไร? หรือ แนวทางการพัฒนาควรเป็นอย่างไร? ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้ว นักคิดทฤษฎีและผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนามักอยู่ในฐานะตัวแทน (Trusteeship) ของผู้ที่มีอำนาจ การพัฒนาจึงกลายเป็นอุดมการณ์หรือแนวคิดที่ถูกส่งออก

(An ideological export) ของวัฒนธรรมจักรวรรดินิยม (Cultural imperialism) และนโยบายการพัฒนาได้กลายเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการควบคุมและครอบงำระบบคิดของผู้คนในสังคมของประเทศโลกที่สาม (Escobar, 2011; Johnson, 2014)

8. บทสรุป

แนวคิดหลังการพัฒนา (Post development) ต่อด้านแนวคิดแบบสมัยใหม่นิยม (Modernism) หรือทฤษฎีทันสมัย (Modernization theory) ซึ่งได้เสนอถึงการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม และการใช้หลักเหตุผลแบบสมัยใหม่ในการทำความเข้าใจและอธิบายสังคมที่ก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ แต่นักคิดหลังการพัฒนากลับมองว่า ความเชื่อในเรื่องความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่ล้าหลัง เพราะการวัดความก้าวหน้าในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมด้วยความทันสมัย รายได้ประชาชาติ และความเป็นอุตสาหกรรมนั้น กลับส่งผลกระทบในการทำลายสิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศ อีกทั้งยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น นักคิดหลังการพัฒนาเห็นว่า มโนทัศน์และแนวทางการพัฒนาตั้งแต่อดีตที่ผ่านมาเป็นเพียงวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นจากประเทศโลกที่หนึ่งซึ่งเป็นประเทศอุตสาหกรรมโดยมีฐานอำนาจทางการเมืองรองรับเพื่อครอบงำประเทศโลกที่สาม ซึ่งการพัฒนาที่กล่าวอ้างถึงนั้น นอกจากจะไม่ประสบความสำเร็จแล้ว ยังส่งผลกระทบในทางลบต่อสังคมในระยะยาวอีกด้วย ทำให้ปัญหาของการพัฒนาในประเทศโลกที่สามยังคงเป็นปัญหาที่เรื้อรังและยากที่จะแก้ไข

สำหรับนักคิดหลังการพัฒนา เสนอว่า ถึงเวลาที่ประเทศโลกที่สามควรคิดถึงทางเลือกในการพัฒนา และมีความจำเป็นต้องมีการพิจารณาเปลี่ยนกระบวนทัศน์การพัฒนาใหม่ โดยการพัฒนาควรเน้นที่ตีความการพัฒนาให้เป็นไปตามความต้องการของสังคมนั้นๆ การดำเนินการพัฒนาควรมาจากชนชั้นรากหญ้าที่ใช้ความรู้และประสบการณ์ภายในท้องถิ่นเป็นตัวขับเคลื่อน เน้นความเป็นชุมชน และให้ความสำคัญกับบริบททางสังคม กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของท้องถิ่น ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น และเน้นการพัฒนาที่สอดคล้องวัฒนธรรมและระบบคุณค่าภายในสังคม เพื่อให้ท้องถิ่นสามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงในระบบสังคมเศรษฐกิจโลก

เอกสารอ้างอิง

- กนกวรรณ มะโนรมย์. (2555). หลังการพัฒนาสู่การเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านพื้นที่ความรู้การจัดการทรัพยากรในภูมิภาคแม่โขง. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 8 (3), 69-102.
- มานิตตา ชาญไชย. (2563). *แนวทางการพัฒนาประเทศไทยสู่ความสมดุลและยั่งยืน*. ศูนย์ศึกษายุทธศาสตร์ สถาบันวิชาการป้องกันประเทศ.
- ประเวศ วะสี. (2548). *การจัดการความรู้: กระบวนการปลดปล่อยมนุษย์สู่ศักยภาพ เสรีภาพ. และความสุข*. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2540). *สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา*. โครงการตำราลำดับที่ 28. ศูนย์บริการเอกสารวิชาการ. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สรเสรีญ วงศ์ชะอุ่ม. (2554). *การวางแผนพัฒนาประเทศ*. กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.
- สามชาย ศรีสันต์. (2558). การศึกษาการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม. สืบค้นเมื่อ 15 ธันวาคม 2562 จาก <http://www.Academia.edu/8914584/การศึกษาการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม>
- สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2562. *ยุทธศาสตร์ชาติ*. สืบค้นเมื่อ 15 ธันวาคม 2562, จาก <http://nscr.nesdb.go.th>
- Corbridge, Stuart. (1998). Beneath the Pavement only Soil: The Poverty of Post Development [Review Article]. *Journal of Development Studies*, 34 (6), 138-148.
- Escoba, A. (1991). The Invention of Development. *Current History*, 98 (631), 382-386.
- Escobar, A. (2000). Beyond the Search for a Paradigm? *Post-Development and Beyond. Development*, 43, 11-14.
- Escobar, Arturo. (2011). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Faille, Dimitri D. (2011). Discourse Analysis in International Development Studies: Mapping some Contemporary Contributions. *Journal of Multicultural Discourse*, 6 (3), 215-235.

- Johnson, Christopher K. (2014). *Post-Development and the Practitioner*. Retrieved July 8, 2015, from <http://www.e-ir.info/2014/01/08/post-development-and-the-practitioner/>
- Lehmann, D. (1997). An Opportunity Lost: Escobar's Deconstruction of Development. *Journal of Development Studies*, 33 (4), 568-578.
- Lubieniecka, Ewelina Roza. (2013). *Does Post-Development Theory Find Alternatives to Westernization of International Relations? African Perspective*. Paper Presented at The 8th Pan-European Conference on International Relations: One International Relations or Many? Multiple Worlds, Multiple Crises.
- Pieterse, Nederveen Jan. (1996). The Development of Development Theory: Towards Critical Globalism. *Review of International Political Economy*, 3 (4), 541-564.
- Pieterse, Nederveen Jan. (1998). My Paradigm or Yours? Alternative Development, Post Development, Reflexive Development. *Development and Change*, 29, 343-373.
- Pieterse, Nederveen Jan. (2000). After Post-Development. *Third World Quarterly*, 2, 175-191.
- Pieterse, Nederveen Jan. (2009). *Development Theory (Publish in Association with Theory, Culture and Society)*. 2nd Edition. Sage Publication.
- Potter, R., T. Binns, J. Elliott, E. David and W. Smith. (2018). *Geographies of Development: An Introduction to Development Studies*. 4th Edition. London: Routledge.
- Rahnema, Majid (ed.). (1997). *The Post-Development Reader*. London, Zed.
- Sachs, W. 2012. *The Development Dictionary: a Guild to Knowledge as Power*. London: Zed.
- Siemiatycki, Eliot. (2005). Post-Development at a Crossroads: Towards a 'Real' Development. *Undercurrent*, 2 (3), 57-61.

Sumner, A., & Tribe, M. (2008). *International development Studies: Theories and Methods in Research and Practice*. SAGE Publications Ltd.

Silverster, Christine. (1999). Development Studies and Postcolonial Studies: Disparate Tales of the 'Third World'. *Third World Quarterly*, 20 (4), 703-721.

Ziai, Aram (ed.) (2007). *Exploring Post-Development: Theory and Practice, Problems and Perspectives*. London: Routledge.